

TÜRKMEN VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNİN KESMEKLE İLGİLİ ORTAK FİİLLERİNİN ANLAM FARKLILIKLARI ÜZERİNE

Seyitnazar ARNAZAROV*

Özet

Makalede Türkmen ve Türkiye Türkçesinde işlek şekilde kullanılmakta olan ve genel olarak kesmek hareketini ifade eden kes-, yar-, biç-, çap-, çal- gibi ortak fiiller ele alınarak bunların söz konusu yazı dillerindeki anlam farklılıkları incelenmektedir. Ayrıca bıçak, pıçkı, orak, gezlik gibi kesici aletlerin etimolojisine değinilerek bu sözcüklerin kesmekle ilgili fiillerden türemiş olduğu ileri sürülmektedir.

Anahtar kelimeler: Türkmen Türkçesi, Türkiye Türkçesi, ortak fiiller; kes-, yar-, biç-, çap-, çal-.

Abstract

About the meaning differences of the common verbs related to verb 'cut' of Turkmen and Turkey Turkish

In the article, the common verbs; kes-(cut), yar-(hack), biç-(mow), çap-(cut up), çal-(steal / strike) etc. used commonly in Turkish of Turkmen and Turkey, and verbs which state the motion of cut are studied and the meaning differences in writing tongues of these verbs are examined. Furthermore, being cited etymology of edge-tools; bıçak (knife), pıçkı (saw), orak (reaping hook), gezlik (pacetknife) etc, it is urged that these verbs are derived from verbs related to cut.

Key words: Turkmen Turkish, Turkey Turkish, common verbs; kes-(cut), yar-(hack), biç-(mow), çap-(cut up), çal-(steal / strike).

* Doç. Dr.

Bir şeyi kesici bir aletle vurarak, sürterek, basarak, kıyarak, batırarak vb. hareketlerle kesmek, bölmek, parçalara ayırmak işi, Türkmen ve Türkiye Türkçesinde birçok fiille anlatılmaktadır. Bu fiillerin çoğu da söz konusu yazı dillerinde ortaklık oluşturmaktadır. Tabii bu fiillerin başında da *kes-* fiili gelmektedir. Aslında Türkçemizin çok eski bir sözcüğü olan *kes-* fiiline, söz varlığı kısıtlı olan Orhun Abideleri'nde rastlanmamasına rağmen, Yenisey Yazıtları'nda görülmektedir.¹ Şu anda dilimizde bir çok anlam kazanmış fiil olan *kes-* fiilinin söz konusu yazı dillerindeki kullanımları Türkmen ve Türkiye Türkçesinde farklılaşır. Türkmen Dilinin Sözlüğü'nde *kes-* fiilinin yedi anlamı verilirken², TDK'nin Türkçe Sözlük'ünde yirmi üç anlamı verilmektedir.³ Tabii 1962 yılından beri yayımlanmış tek sözlük olan Türkmençenin sözlüğünde *kes-* fiilinin Türkçe Sözlük'te gösterilen bazı anlamlarının gösterilmemiş olması da doğaldır. Örnek olarak, iskambil kâğıtları için (Kartları *kesmek*. - Desteleri *kesmek*.), yazı, film için kısaltmak (Makalamı *kesipdirler*.; Filmin o parçası *kesilmiş*.), veya bölmek, ayırmak anlamındaki (Ulı yolu *kesyän* kiçi köçeleriñ birine sovuldık. - Bulvarı *kesen* küçük sokaklardan birine döndük.) gibi kullanımları Türkmen Türkçesinde de mevcuttur. Ancak Türkçe Sözlük'te gösterilen para için basmak (Para *kesmek* yalnız devletin hakkıdır.); uydurmak, yalan söylemek; belirtmek, kararlaştırmak (Gününi daha *kesmedik*.),⁴ Örnekleriyle Türkçe Sözlük'te gösterilen tıkamak, köreltmek, iştahını kapamak (Tatlı beni *kesti*.); fazla konuşmak, gevezelik etmek (Sabahtan beri *kesiyor*.); bakmak (Çaktırmadan delikanlıyı *kesiyordu*.);⁵ Mehmet Doğan'ın Büyük Türkçe Sözlük'ünde benzetmek (Kulakları buz *kesmek*.); kandırmak, kandırarak parasını almak⁶ gibi kullanımları Türkmen Türkçesinde yoktur. Ama *kes-* fiilinin Türkiye Türkçesindeki bazı kullanımlarının Türkmen Türkçesinde kesmek hareketini belirten başka fiillerle anlatılması çok ilginçtir. Bu genellikle kesilen nesnenin gösterilerek kullanılmasında ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Türkiye Türkçesindeki *kes-* fiilinin saç, sakal vb. için tıraş etmek Türkmen Türkçesinde *sı:r-* fiili ile ifade edilmektedir:

Bıyıklarını kesen dostumu zorlukla tanıdım.

Sakgalımı bir sırayın, yogsam halıs tüy basıpdır (Garagum dergisi). –Sakalımı bir tıraş edeyim, çünkü çok uzamış.

¹ Drevnetyurkskiy Slovar. Leningrad, "Nauka", 1969, s. 302.

² Türkmen Dilinin Sözlüğü. Aşgabat, TSSR IA neşriyatı, 1962, s. 380.

³ Türkçe Sözlü. 9. Baskı. Ankara, TDK Yayınları, 1998, s. 1282.

⁴ Türkçe Sözlük. TDK yayınları, s. 1282

⁵ Örnekleriyle Türkçe Sözlük. Ankara, MEB Yayınları, 1995, s. 1641.

⁶ DOĞAN, Mehmet. Büyük Türkçe Sözlük. 8. Baskı. Ankara, Rehber Yayınları, 1990, s. 631.

Türkmen Türkçesinde aktif kullanımda olan bu fiil, ayrıca silmek (Gözyasını yeñi bilen *sı:rdı*. - Göz yaşını yeni ile sildi.); bıçak, kılıç vb.ni kılıfından çıkarmak (Göroğlu gılıcını *sı:rdı*. - Köroğlu kılıcını kılıfından çıkardı.); sürekli dolaşmak, gezmek (Gapı-gapı *sı:rmak*. - Kapı kapı *dolaşmak*.) gibi anlamlarında da kullanılmaktadır. S.Ataniyazov *sı:r-* fiilinin etimolojisi hakkında ilginç bir görüş ileri sürmektedir. O, pak, temiz, temizlenen anlamlarındaki eski *sıy* sözünün *-ır* ekini alması ile *sıyır-* fiilinden türediğini ifade etmiştir. Türkmencede kullanımda olan *sı:rat* (dış görünüş, güzellik), *sı:lag* (saygı, itibar), *sı:rtmak* (ilmek, düğümlü ip) gibi sözcüklerin de *sı:r-* fiili ile kökteş olarak kabul etmektedir.⁷ S. Ataniyazov'un da söylediği gibi, Türkiye Türkçesinde de yukarıdaki anlamlara yakın kullanılmakta olan *sıyır-* fiili, herhâlde Türkmen Türkçesinin *sı:rmak* fiili ile kökteş olarak ortaklık oluşturmaktadır. Türkiye Türkçesinde bu fiil saç, sakal vb. kesmek anlamında kullanılmamasına rağmen, belli derecede kesmekle ilgili (Çark elini *sıyırdı*; Kurşun başını *sıyırip* geçti; Eti kemikten *sıyırdı*.) anlamlar da ifade etmektedir. Aşağıda Ahmet B. Ercilasun'un bir romanından alınan örnek bizim bu düşüncemizi desteklemektedir:

Akadlar bir hançer gibi Sümerleri sıyırip yok etti (Ahmet B. Ercilasun. 2BA. Beden Beyin Akımı, 2006, s. 139).

Türkiye Türkçesinde *kes-* fiilinin *kavun kesmek*, *karpuz kesmek* gibi kullanımı da Türkmen Türkçesinde ilk hecesi uzun söylenen *ya:r-* fiili ile *gavun ya:rmak*, *garpız ya:rmak* şeklinde kullanılmaktadır. Söz konusu yazı dillerinin ikisinde de işlek bir şekilde kullanılmakta olan *ya:r-* fiili, Eski Uygur Türkçesinden itibaren⁸ Türkçenin hemen hemen bütün dönemlerinde karşımıza çıkmaktadır. Orhun Abideleri'nde bulunmamasına rağmen, bu yazıtlarda kesici aletleri de işaret eden silah anlamındaki *yarak* ve zırh ve kalkanı belirten *yarık* sözcüklerinin *ya:rmak* fiilinden türemiş olma ihtimali de yabana atılacak şey değildir.⁹ Buna S. Ataniyazov da Türkmen Türkçesinde *silah* anlamındaki *yarag* sözünün etimolojisini *ya:r-* fiiline bağlamaktadır. Bilgin *ya:r* kökünden ve *-ak* ekinden türemiş olan bu sözcüğün yarıcı alet anlamını belirttiğini, sonra zamanla *a sesindeki* uzunluğun kaybolduğunu öne sürmektedir.¹⁰

⁷ ATANIYAZOV, Soltanşa. Türkmen Dilinin Sözköki Sözlüğü. Aşgabat, Miras, 2004, s. 319-320.

⁸ CAFEROĞLU, Ahmet. Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü. 3. Baskı. İstanbul, Enderun Kitabevi, 1993, s. 187.

⁹ Bakın: ERGİN, Muharrem. Orhun Abideleri. 4. Baskı. İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1975, s. 138-139; TEKİN, Talat. Orhon Yazıtları. İstanbul, "Simurg" Yayınları, 1998, s. 114-115.

¹⁰ ATANIYAZOV, Soltanşa. Türkmen Dilinin Sözköki Sözlüğü, s. 411.

Ya:r- fiilinin temel anlamı ikiye ayırmak, bölmek, arasından, içinden geçmek olduğuna göre Türkmen Türkçesindeki *yarma*, *yarı*, *yarım*, *yarpa* (denk bölünen), *yarpaçı* (ortak), *yarpı*, *yartı*, *yarık*, *yarçık* (yarık), *yartmaç* (yırtmaç) gibi isimler ve *yarpı* sözcüğünden türemiş olan *yarpıla-* (yarıla-) fiili, Türkiye Türkçesindeki *yarma*, *yarı*, *yarım*, *yarıcı*, *yarıntı* gibi isimler, *yarıla-*, *yarım-la-* gibi fiillerin *ya:r-* fiilinden türemiş olduğu konusunda kuşku taşımamaktadır. Söz konusu yazı dillerinin ikisinde de kullanılmakta olan *yara* sözünün de keskin bir şeyle, bir vuruşla vücutta oluşan derin kesik veya zedelenmeyi anlattığı için *ya:r-* fiilinden türemiş olduğunu tahmin etmek mümkündür. Bizim bu görüşümüzü “Divanü Lûgat-it Türk”te *yarağ* sözcüğünün yarık, gedik anlamını ifade ederek kullanılmış olması da desteklemektedir.¹¹ Öyleyse *yara* sözünün ilk hecesinde de zamanla uzunluğun kaybolduğunu ileri sürebiliriz. Görüldüğü gibi *ya:r-* fiili dilimize sayı bakımından çok sayıda kelime vermiştir.

Söz konusu yazı dillerinde *yarmak* fiilinin anlamlarına göz atıldığında *ya:r-* fiilinin uzunlamasına bölmek, ikiye ayırmak, ortasından, içinden geçmek, yarık açmak, yara açmak gibi kullanımlarına karşın, *ya:r-* fiilinin Türkmen Türkçesinde tahrir etmek, patlatmak (Köprini *ya:rmak*. - Köprüyü *patlatmak*.); hırsızlık yapmak, soymak (Ogrı bir kolhozçının öyünü *ya:rcak* bolandır (A. Govşudov. Köpetdağın Eteğinde). - Hırsız bir kolhozçının evini *soymak* istemiştir); köpek için ısırarak (Ol it bu gün meni *ya:rsa*, ertir seni *ya:rar*. - O köpek bu gün beni *ısırır*, yarın seni *ısırır*.) gibi anlamlarda da kullanılması bu fiilin Türkmencede daha geniş bir kavram alanına sahip olduğunu göstermektedir. Hatta Türkmen Türkçesinde azgın, ısırma alışkanlığı olan köpekler için *ya:rak* sıfatı kullanılmaktadır:

Garlı öz ızından ya:rak itiñ küşgürilenini añladı. (A. Govşudov. Povestler hem Hekayalar). - Karlı kendi peşinden *azgın* köpeğin saldırtıldığını anladı.

Türkmen Türkçesinde *ya:r-* fiiliyle türemiş olan *bağtı daş ya:rmak* (çok şanslı olmak), *dil ya:rmak* (konuşmaya başlamak), *zâhresini ya:rmak*, *yüreğini ya:rmak* (çok korkutmak) gibi deyimlerin de aktif olarak kullanıldığı görülmektedir. Ancak Türkiye Türkçesindeki buğday, arpa gibi tahıl tanelerini değirmende kırmayı belirten *buğday yarmak*, *arpa yarmak* gibi kullanımına karşılık, Türkmen Türkçesinde *yarma* var olduğu hâlde, sadece *bugday iivemek*, *arpa iivemek* şeklinde kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesindeki *odun yarmak* gibi kullanımın Türkmen Türkçesinde de belli derecede kullanılması ile birlikte, daha çok *odun ayırmak* ve *odun çapmak* şeklinde kullanımı işlektir.

¹¹ ATALAY Besim. Divanü Lûgat-it Türk Dizini.”Endeks”. 4. Baskı. Ankara, TDK Yayınları, 1999, s. 747.

Buradaki *çap-* fiili Türkmen Türkçesinde kesmekle ilgili kullanılan esas fiillerden biridir. Türkiye Türkçesinin söz varlığında bulunmayan kesmekle ilgili bu *çap-* fiilinin Türkmen Türkçesindeki temel anlamı kılıç, balta, satır gibi keskin aletlerle vurarak kesmek, parça parça etmek, parçalamak hareketini anlatmaktadır. Bu yüzden Türkmen Türkçesinde genellikle *duşmanıñ başını çapmak*, yani düşmanın başını *kesmek*; kılıçla, odun *çapmak*, yani odun *yarmak*; balta ile sünk *çapmak*, yani kemik *kırmak* satırla yapılmaktadır.

Çap- fiilinin tarihine bakıldığında Kutadgu Bilig’de sadece yüzmek anlamında kullanıldığı görülmektedir.¹² Divanü Lûgat-it Türk’te yüzmek, sıvamak anlamıyla birlikte vurmak,¹³ yani kesmek (Beg anıñ boynın *çapıttı* / MK, II, 3 /)¹⁴ anlamı verilmektedir. Dede Korkut Kitabı’nda ise *çap-* fiilinin koşmak, koşturmak, at sürmek, yağma etmek, akın etmek, dört nala yetişmek, yarmak, kesmek anlamlarında geçtiği belirtilmektedir.¹⁵ Görüldüğü gibi, *çap-* fiili, tarihi dönemde çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Çağdaş Türkmencede de *çap-* fiilinin bu anlamlarının birçoğu mevcuttur. Türkmen Türkçesinde *çapmak* fiili keskin aletle vurarak kesmek, parçalamaktan başka koşmak, koşturmak, yağma etmek, talamak ve keserek öldürmek anlamlarına da gelmektedir:

Seyislerimiz toyda atın çaparlar (Mollamurt. Saylanan eserler).

- Seyislerimiz düğünde atını *koştururlar*.

Kakası tokayda ağaç çapyar (“Mıdam Tayyar” gazetesi). - Babası ormanda ağaç *kesiyor*.

Durdumurat biriniñ taylı baytalını çapdırıp gelyärdi (A. Durdıyev. Saylanan eserler).- Durdumurat birisinin yavrulu kısrağını *koşturarak* geliyordu.

Gurt şu cenayati eden vagtında garrı enesiniñ hekayalarında öz yurdunu çapyan dönükler hakkında eden gürrüñleri-de yadına düşmedi (A. Govşudov. Mähri – Vepa). - Kurt bu cinayeti yaptığı zaman yaşlı baba annesinin hikâyelerinde ülkesini *talın eden* hainler hakkında yaptığı konuşmaları da akılına getirmedi.

Gızıl Goşun çapar düşman başını (Çarı Aşır. Poemalar). - Kızıl Ordu *keser düşman başını*.

¹² ARAT, Reşid Rahmeti. Kutadgu Bilig. III, İndeks. İstanbul, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1979, s. 127.

¹³ ATALAY, Besim. Divanü Lûgat-it Türk Dizini. “Endeks”, s. 135.

¹⁴ Drevnetyurkskiy Slovar, s. 111, 139.

¹⁵ ERGİN, Muharrem. Dede Korkut Kitabı. II. İndeks – Gramer. 3. Baskı. Ankara, TDK Yayınları, 1997, s. 70.

Türkmen Türkçesinde *çap-* fiilinin koşmak anlamından ulak, atlı haberciyi anlatan *çapar*, iyi koşan at için *çapagan*, *çaparman*, koşu anlamında *çapuv*, cokey anlamında *çapıksuvar*; talan etme, saldırma, yağmalama anlamından *çapavul* (yağma), *çapavulluk* (yağmacılık), *çapgın* (yağmacılık) gibi sözcükler türemiştir. *Çap-* fiilinin kesmele ilgili anlamından kesici bir alet olan satırı belirten *çapğı* ismi ve satırla kesmeyi, parçalamayı belirten *çapgılamak* fiili türemiştir. *Çapık* (kesik) ve *çapgır* (keskin) gibi sıfatlar da işlek olarak kullanılmaktadır. Kesmele ilgili *çap-* fiili, Türkiye Türkçesinde bulunmamasına rağmen, Türkçe sözlüklerde İtalyan sözcüğü *zappa* kelimesinden geldiği gösterilen¹⁶ toprağı işlemek için kullanılan ağaç saplı demir kazı aracı olan *çapa* sözcüğü bu fiilden türemiş olabilir. Hasan Eren de etimolojik sözlüğünde *çapa* sözcüğünün *zappa* İtalyan kelimesinden geldiğini göstermektedir.¹⁷ Andreas Tietze de aynı görüşü savunmaktadır.¹⁸ Ancak bazı Türkçe sözcüklerin bazı Avrupa dillerine geçtikten sonra, yeniden Türkçemize girdiği bilinmektedir. Bundan başka da Türkiye Türkçesinin bazı ağızlarında, örneğin, *çapa* sözcüğünün kesmez, kör keski (Moran, Honaz – Denizli), iri dişli tarak (*Ayaş* – Ankara), *çapı* sözcüğünün testere ağzı, yiv (Hortu, Sivrihisar – Eskişehir), *çaplı* sözcüğünün testere ağzı için keskin (Bozan – Eskişehir) anlamında kullanıldığını¹⁹ yukarıdaki düşüncemize ilave etmeliyiz. *Çapa* sözcüğü ve *çapala-* fiili Türkmen Türkçesinde *kätmen* ismi ve *kätmenle-* fiili ile karşılanmaktadır. S. Ataniyazov *kätmen* sözcüğünün gedik açmak, çentmek, gedmek anlamında kullanılan *gät-* fiilinden türemiş olduğunu ileri sürmektedir.²⁰

Bunların dışında, bize göre, *ya:r-* fiilinin bir fonetik varyantı olan Türkmen Türkçesinin *yir-* fiili de kesmele ilgili işlek bir fiildir. Dilerek yırtmak, yirik etmek, dilmek, yarmak anlamını ifade eden bu fiil Türkiye Türkçesinin birçok ağızında kullanılmaktadır.²¹ Hatta, Türkiye Türkçesinin bazı ağızlarında bu fiilin kalın ünlülü *yır-şekli* de mevcuttur.²² Buradan hareketle söz konusu yazı dillerinin ikisinde de işlek bir şekilde kullanılan *yirt-* fiilinin etimolojisinin de *yir-/yır-/yar-* fiiline dayanmakta olduğunu tahmin etmek zor değildir. Türkmen ve Türkiye Türkçesinde *yir-* fiilinden türemiş olan *yirik* sıfatı da aktif olarak kullanılmaktadır:

¹⁶ Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, s. 435; Mehmet Doğan. Büyük Türkçe Sözlük, s. 185.

¹⁷ EREN, Hasan. Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü. 2. Baskı. Ankara, 1999, s. 79.

¹⁸ TIETZE Andreas. Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatu. Cilt 1. İstanbul-Wien, Simurg Yayınları, 2002, s. 474.

¹⁹ Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü. 2. Baskı. Ankara, TDK Yayınları, 1993, s. 1072, 1075, 1077.

²⁰ ATANIYAZOV, Soltanşa. Türkmen Dilinin Sözköki Sözlüğü, s. 224 - 225.

²¹ Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü. 2. Baskı, s. 4280.

²² Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü. 2. Baskı, s. 4274.

Ol tazece kövşüniñ agzını yiripdir. - O yeni ayakkabının ağzını yırtmış.

Gurası yirik konserv bankaları, gazet bölekleri çaşışıp yattırdı (“Garagum” dergisi). - Kenarı yirik konserve kavanozları, gazete parçaları dağılmış idi.

Türkiye Türkçesindeki *kes-* fiilinin hayvan için başını gövdesinden ayırmak, boğazlamak anlamındaki *koyun kesmek*, *tavuk kesmek* gibi kullanımı Türkmen Türkçesinde de belli derecede (Ol toyda iki sığır, bäs goyun *kesdi* / O düğünde iki sığır,beş koyun kesti.) görülmektedir, ancak genellikle bu kullanımı Türkmen Türkçesinde *öldür-* ve *çal-* fiilleri ile *goyun öldürmek*, *tovuk öldürmek*; *goynuñ damagını çalmak*, *tovuguñ damagını çalmak* şeklinde ifade edilmektedir. Tabii bir hayvanı kesmek hareketinin sonucu öldürmek olduğu için *öldür-* fiili alınmış olabilir. Ama söz konusu yazı dillerinde çok anlamlı olan *çal-* fiilinin kesmekle ilgili kullanılması dikkat çekicidir. Türkiye Türkçesinin de bazı sözlüklerinde örnek vermeden kumaşın bir parçasını kesmek, verev şeklinde kesmek, ucunu yuvarlatarak kesmek gibi kullanımları gösterilmektedir.²³ Türkmen Türkçesinde ise *çal-* fiilinin kesmekle ilgili kullanımından ekin, ot biçme aleti olan tırpanı belirten *çalgi* sözcüğü türemiştir. Hatta, Türkmencede tırpanla ot biçmek hareketinin *çalgi çalmak* şeklinde ifade edilişi de görülmektedir. TDK'nin Türkçe Sözlük'ünde *çalkı* sözcüğünün Türkiye Türkçesinin ağızlarında *tırpan* anlamında kullanıldığı belirtilmektedir.²⁴ Doğal olarak Türkmen Türkçesinde *çalgi* sözcüğünden yapılan *çalgıla*-fiili tırpan ile biçmek, tırpanlamak anlamında işlek bir şekilde kullanılmaktadır:

Av avlar, kuş kuşlarlar, kımız yaparlar, koyun, dana keserlerdi (N. Atsız. *Bozkurtların Ölümü*, İstanbul, 1992, s. 365.).

- Yeri indi bu nämä gerek, năme Kelce ol yerde munuñ bilen güylüñgi goynuñ *damagını çalar* ödyärmiñ? – diydi (A. Govşudov. Mähri – Vepa).
- Hadi şimdi bu niye lazım, Kelce orada bununla bağlangı koyunun *boğazını keser* zannediyormusun? – dedi.

Ol geçiniñ garnındaki yetik ovlacığınuñ hem damagını çalmalı boldı (“Mıralı ve Soltansöyün”, 1994, s. 12). – O keçinin karnındaki yetişmiş oğlağın da *boğazını kesmeliydi*.

Kazakların eñemesi çalgı çalıp, orak orup başladılar (N. V. Gogol. Eserler). - Kazakların birçoğu *tırpan vurup, orakla biçip* başladılar.

Ekiniñ ähli bugdayını çalgıladı. - Ekinin bütün buğdayını *tırpanladık*.

²³ Türkçe Sözlük. TDK Yayınları, s. 431; DOĞAN, Mehmet. Büyük Türkçe Sözlük, s. 183-184.

²⁴ Türkçe Sözlük. TDK Yayınları, s. 431.

Türkiye Türkçesinde işlek bir fiil olan kesmek, yani düşmanı kırmak, yarmak, bölmek anlamlarıyla birlikte ekini, otu orakla, turpanla kesmek işi de genellikle *biç-* fiiliyle ifade edilmektedir. Türkmen Türkçesinde bu anlam için *or-* fiili kullanılmaktadır. Ancak Türkmen Türkçesinde *biç-* fiili de aynen Türkiye Türkçesindeki *biç-* fiili gibi dikilecek kumaşı belli bir ölçüye ve modele uygun olarak makasla kesmek anlamını da ifade etmektedir. Bunlardan başka da Türkmen Türkçesinde *biç-* fiili genellikle öküz, koç gibi hayvanlar için enemek, iğdiş etmek anlamında aktif olarak kullanılmaktadır:

Beyle işe yanaşanıñda, ilki ölçüp, soñ biçmeli (Çarı Aşır. Poemalar). - Böyle işe baş vurduğunda önce ölçüp, sonra *biçmeli*.

Maslahatlı biçilen don gısga bolmaz (Atasözü). - Danışılarak *biçilen* çüpe kısa olmaz.

Ecesi gızına köynek biçdi. - Annesi kızına gömlek *biçti*.

Ol biçilmedik göle etini tymeyardı. - O iğdiş edilmemiş dana etini yemi-yordu.

Kılıç tulgayı parçalamış, kafayı ikiye biçerek yağayı yere sermişti (N. Atsız. *Bozkurtların Ölümü*. İstanbul, 1992, s. 457).

Mevsimi gelince oba ağaç biçiyor. Ak kavakları *biçmek* de oba başının yani *Çiçek'in babasının işi* (Ahmet B. Ercilasun. 2BA. *Beden Beyin Akımı*, 2006, s. 171).

Çinliler kendilerine toprak vererek ekip biçmelerini söylemişlerdi. Yamtar ektiğini *biçene* kadar daha nice aylar geçecekti (N. Atsız. *Bozkurtların Ölümü*. İstanbul, 1992, s. 365).

Orhun Abideleri'nde kalın ünlülü *biç*-²⁵ fiilinden türemiş olduğu hiçbir şüphe uyandırmayan²⁶ kesici aletleri anlatan Türkmen Türkçesindeki *pıçak* ve *pıçgı*, Türkiye Türkçesindeki *bıçak* ve *bıçkı* sözcükleri de kalın ünlülüdür. Ancak buradaki *pıçgı* / *bıçkı* anlamında biraz farklılık vardır. Yani Türkmen Türkçesinin *pıçgı* sözcüğü anlam bakımından Türkiye Türkçesinin *testere* sözcüğü ile örtüşmektedir. Türkiye Türkçesinde karşılıklı iki sapı olan ve iki kişi tarafından tahta veya ağaç kesmek için kullanılan büyük testerenin adı *pıçkı*, Türkmen Türkçesinde ise *arı* olarak adlandırılmaktadır. Türkmen

²⁵ ERGİN, Muharrem. Orhun Abideleri, s. 107; TEKİN, Talat. Orhon Yazıtları, s. 99; ERCİLASUN, AHMET B. Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi. Ankara, Akçağ Yayınları, 2004, s. 192 – 193.

²⁶ Bk: GÜLENSOY Tuncer. Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü. Ankara, TDK Yayınları, 2007, s. 139; TIETZE Andreas. Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı, s. 331.

Türkçesindeki *pıçkı* anlamındaki kesici alet olan *arı* sözcüğünün etimolojisi hakkında hiçbir görüş olmamasına karşın, bu sözcüğün muhtemelen *ya:rmak* fiilinden türemiş olduğunu, yani ilk başta *yarı*, sonra söz başındaki *y* sesinin düşmesiyle *arı* şeklini almış olduğunu ileri sürebiliriz. Tabii, bununla birlikte bu kesici aletle ağaç kesildiğinde uçan arının sesine benzer ses çıkarttığını da gözardı etmemek gerekir.

Ayrıca, Türkmen Türkçesinde bıçağın biraz küçük türü olan *gezlik* sözcüğünün üzerinde duralım. Türkiye Türkçesinde bulunan *gezlik* sözcüğü eğri kılıçların ağız bölümünü anlatmak için kullanılmaktadır. Hasan Eren, Anadolu ağızlarında *kezik* sözcüğünün çakı, bıçak karşılığında kullanıldığını söyleyip Türkmencede *gezlik*, Kırgızcada *kestik*, *kezdik*, Şor lehçesinde *kestik*, Tuvacada *kestik* şeklinde ve Eski Kıpçakçada *kezik* sözcüğünün “okun kirişe dayanan yerini oymak için kullanılan bıçak” anlamında kullanıldığını işaret ederek okun kirişe geçen ucundaki *kertik* + *lik* eki ile türemiş olduğunu ileri sürmektedir.²⁷ Bize göre, birçok kesici alet ismi kesmekle ilgili fiillerden türediği için *gezlik* sözcüğü *kes-* fiilinden türemiştir. Bu görüşü Kırgız, Şor ve Tuva lehçelerindeki *kestik* varyantları da sağlamlaştırmaktadır.

Başka bir kesici alet olan ve açılıp kapanan ağızlı küçük cep bıçağını belirten Türkiye Türkçesinin *çakı*, Türkmen Türkçesinin *çakğı* sözcüğünün söz konusu yazı dillerinin ikisinde de birçok anlamı olan bir fiil olarak *çak-* fiilinden türemiş olduğunu tahmin etmek mümkündür. S. Ataniyazov bu kesici aletin etimolojisini *çak-* fiilinden türemiş olan *çakmak* adı ile bağdaştırmaktadır. O eskiden göçebe olan ata babalarımızın ceplerinde bir tarafı kesmeye, diğer tarafı vurmaya elverişli olan küçük bıçak taşıdıklarını ve bu küçük bıçağa ateş yakan küçük bıçak anlamında *çakğıç* adını verdiklerini ve *çak* köküyle *yak* kökünün asıldaş olduğunu ileri sürmektedir.²⁸ Gerçekten de birçok kullanımlarının yanı sıra *çak-* fiilinde vurmak hareketi ile ilgili, örneğin, Türkiye Türkçesinde çiviye tahtaya *çakmak*, halıyı duvara *çakmak*, atı çayıra *çakmak*; sürmek, çarpmak hareketi ile ilgili kibrit *çakmak* ve Türkmen Türkçesinde kükürt *çakmak*, yıldırım *çakmak* gibi kullanımlar ön plana çıkmaktadır. Kesmek hareketinin ise bir kesici aleti bir şeye vurarak, sürterek yapıldığı bellidir. Daha da ilginç olanı Türkmen Türkçesinde kaygana veya omlet pişirmek için bir aletle yumurtayı kırmak, yarmak veya yumurtayı bir şeye vurarak kırmak işi *çak-* fiiliyle *yumurtga çakmak* şeklinde verilmektedir. Bunlar da *çakı/çakğı* sözcüğünün *çak-* fiilinden türemiş olduğunu belli derecede doğrulamaktadır.

²⁷ EREN, Hasan. Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, s. 155.

²⁸ ATANIYAZOV, Soltanşa. Türkmen Dilinin Sözköki Sözlüğü, s. 81.

Türkmen Türkçesinde ekini, otu orak veya tırpanla biçmek hareketi genellikle *or-* fiiliyle ifade edilmektedir. Bu fiilin Türkiye Türkçesinde bulunmamasına rağmen, bu fiilden türemiş olduğu hiçbir kuşku yaratmayan *orak* sözcüğü aktif bir şekilde kullanılmaktadır. *Orak* sözcüğü Eski Uygur Türkçesinde *orgak* şeklinde geçmektedir.²⁹ O yüzden Hasan Eren *orak* sözcüğünün *or-* fiilinin *-gak* ekini almasıyla türemiş olduğunu savunmaktadır.³⁰ *Or-* fiili ile *ur-* fiilinin biçmekle ilgili bir varyantı olduğu hakkında bir varsayımı ileri sürebiliriz. Türkmen Türkçesinde *or-* fiilinin *orak* sözcüğü ile birlikte *orak ormak* şeklinde kullanılışı da görülmektedir:

Bugdayları orup dövyärler, küncini kakyarlar (A. Govşudov. Mähri–Vepa).
-Buğdayları biçip savuruyorlar, susamı vurarak alıyorlar.

Kolhozçılar orak ormaga gidipdiler (H. Ismayılov. Povestler). - Kolhozçılar *orakla* (ekin) biçmeye gitmişlerdi.

Söz konusu yazı dillerinde kesmele ilgili kullanılmakta olan başka bir ortak fiilimiz *gıy-/kıy-* fiilidir. Türkmen Türkçesinde *gıy-* fiili kesmele ilgili 1) kesip yaralamak, delmek, yırtmak; ve 2) bir kumaş vb.nin kenarından ince ve küçük parçalar şeklinde kesmek anlamları ile kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde de *kıy-* fiili Türkmen Türkçesindeki ikinci kullanımına benzer anlamda kullanılmakla birlikte, ayrıca 1) esirgemek, feda etmek; 2) acımayıp öldürmek; 3) acımayıp büyük bir kötülük etmek, zulmetmek gibi anlamları taşımaktadır:

Pıçak onuñ eliniñ ayasını biraz gıydı (B. Kerbabayev. Aygıtlı ädim). - Bıçak onun elinin içini biraz kesti.

Matanıñ ucundan gayçı bilen gıydı. - Kumaşın kenarından makasla kesti.

Onsoñam, meniñ pikirimi böleniñden, gayçı bilen barmagımıñ hamını gıyıp alanıñı govı görerin!...(B. Kerbabayev. Saylanan eserler, 1992, s. 55).
- Sonra da benim fikrimi böldüğünden makasla parmağımın derisini sıyrıp almanı tercih ederim.

Paraya kıyarsan alabilirsin.

Zavallıya nasıl kıydılar?

Ne yapayım, ben de ekmek istiyorum, hayatımı kazanıyorum, bana kıymayın (H. E. Adıvar – Türkçe Sözlük, TDK, 1998, s. 1315).

²⁹ CAFEROĞLU, Ahmet. Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, s. 95.

³⁰ EREN, Hasan. Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, s. 308.

Söz konusu yazı dillerinin söz varlığında *gı:y-/kıy-* filinden türemiş olan birçok sözcük yer almaktadır. Buna örnek olarak Türkiye Türkçesinde *kıyı*, *kıyım*, *kıyık*, *kıyıntı*, *kıyma* gibi sözcükleri, Türkmen Türkçesinde *gıyık* (kışık), *gıymak* (ince kesilmiş kavun dilimi), *gıymaç* (ince kesilmiş et vb.), *gıyım* (dilim), *gıytak*, *gıyçak* (çekik) vb. sıfatları göstermek mümkündür. Ancak bu sözcüklerin hiçbiri de kesici bir aleti belirtmemektedir. Türkmen Türkçesinde kumaş vb.ni ince ince kesmek hareketi genellikle başka bir kesici alet olan *makasla* yani *gayçı* ile yapılmaktadır. S. Ataniyazov, *gayçı* sözcüğünün bazı fonetik değişmelerle *gıy-* filinden-*ıcı* ekiyle türetilmiş olan *gıyıcı* sözünden geldiğini ileri sürmektedir.³¹ Bu görüşün doğru olma ihtimali çok yüksektir. Çünkü, birçok kesici alet adlarının kesmekle ilgili fiillerden türemiş olduğu inkâr edilemez.

Bunlardan başka söz konusu yazı dilleri üzerinde detaylı olarak durmayı uygun görmediğimiz *paltala-/baltala-*, *böl-*, *parçala-*, *ayır-*, *üz-*, *yol-* gibi ortak fiiller de kısmen kesmek anlamı için kullanılmaktadır. Genellikle, Türkmen ve Türkiye Türkçesinin kesmekle ilgili ortak fiilleri birçok yeni sözcüğün türemesine yol açmıştır ve söz konusu yazı dillerinin söz varlığının zenginleşmesine katkıda bulunmuştur.

KAYNAKÇA

ARAT, Reşid Rahmeti. *Kutadgu Bilig*. III, İndeks. İstanbul, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1979.

ATALAY, Besim. *Divanü Lugat-it Türk Dizini*. “Endeks”. 4. Baskı. Ankara, TDK Yayınları, 1999.

ATANIYAZOV, Soltanşa. *Türkmen Diliniñ Sözköki Sözlügi*. Aşgabat, Miras, 2004.

CAFEROĞLU, Ahmet. *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. 3. Baskı. İstanbul, Enderun Kitabevi, 1993.

DOĞAN, Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*. 8. Baskı. Ankara, Rehber Yayınları, 1990.

Drevnetyurkskiy Slovar. Leningrad, “Nauka”, 1969.

ERCİLASUN, Ahmet B. *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara, Akçağ Yayınları, 2004.

³¹ ATANIYAZOV, Soltanşa. *Türkmen Diliniñ Sözköki Sözlügi*, s. 163.

- EREN, Hasan. *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. 2. Baskı. Ankara, 1999.
- ERGİN, Muharrem. *Dede Korkut Kitabı*. II. İndeks – Gramer. 3. Baskı. Ankara, TDK Yayınları, 1997.
- ERGİN, Muharrem. *Orhun Abideleri*. 4. Baskı. İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1975.
- GÜLENSOY Tuncer. *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara, TGK Yayınları, 2007.
- TEKİN, Talat. *Orhon Yazıtları*. İstanbul, “Simurg” Yayınları, 1998.
- TİETZE Andreas. *Tarihi ve Etimolojil Türkiye Türkçesi Lugatı*. Cilt 1. İstanbul-Wien, Simurg Yayınları, 2002.
- Türkçe Sözlük*. 9. Baskı. Ankara, TDK Yayınları, 1998.
- Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*. 2. Baskı. Ankara, TDK Yayınları, 1993.
- Türkmen Diliniñ Sözlüğü*. Aşgabat, TSSR IA Neşiryatı, 1962.